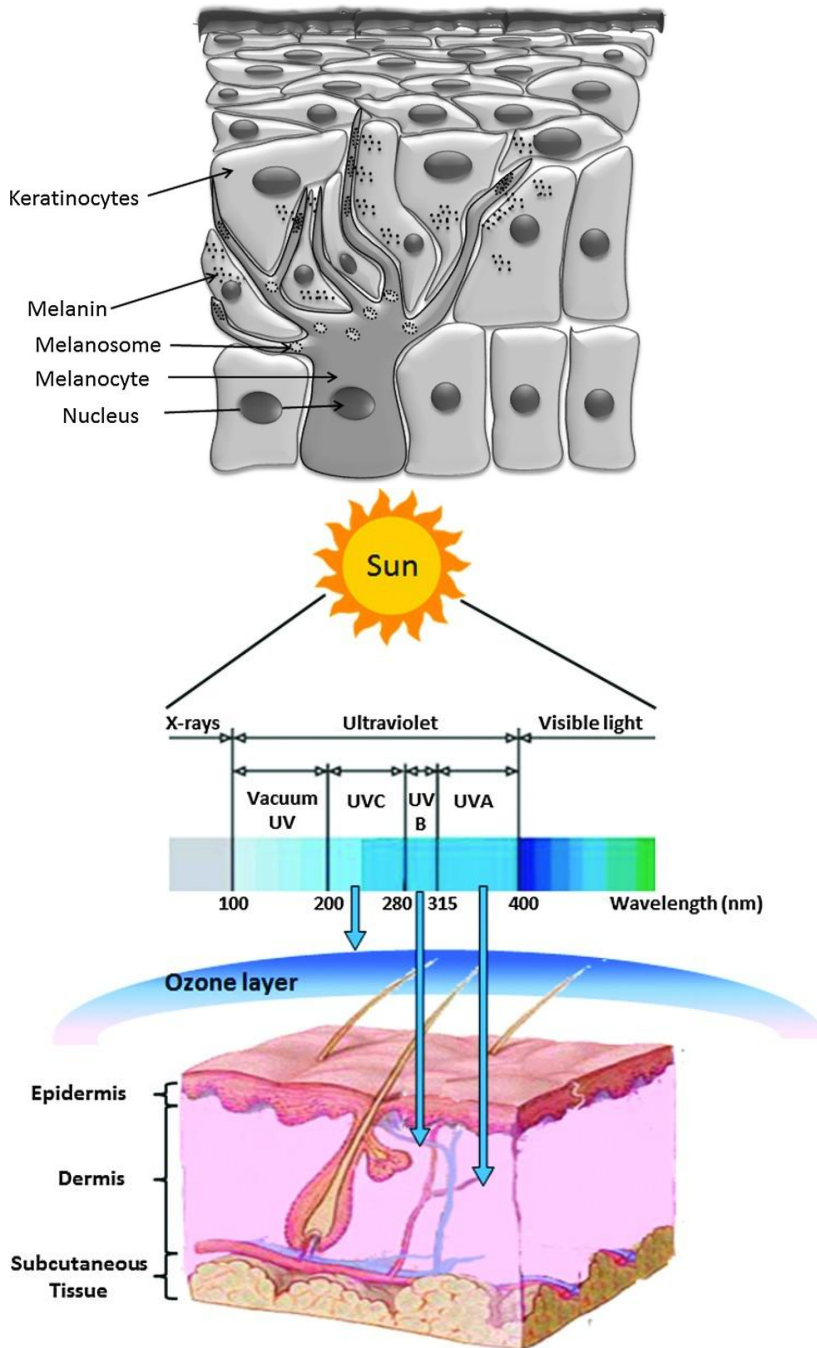

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#01]

Взаємодія випромінювання з біологічними структурами

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#02]

Л1:

Іонізуючі випромінювання. Їх характеристика.

1. Випромінювання: неіонізуючі та іонізуючі.
2. Типи іонізуючих випромінювань.
3. Електромагнітне випромінювання.

4. Корпускулярне випромінювання.
5. Радіоактивні речовини як джерело іонізуючих випромінювань.
6. Проникаюча здатність іонізуючих випромінювань.
7. Загальні властивості дії іонізуючих випромінювань на біологічні об'єкти.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#03]

Головна задача радіобіології - розкриття загальних механізмів біологічної відповіді на дію іонізуючого випромінювання для того, щоб в кінцевому результаті мати можливість корегувати і керувати реакцією організму при опроміненні.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#04]

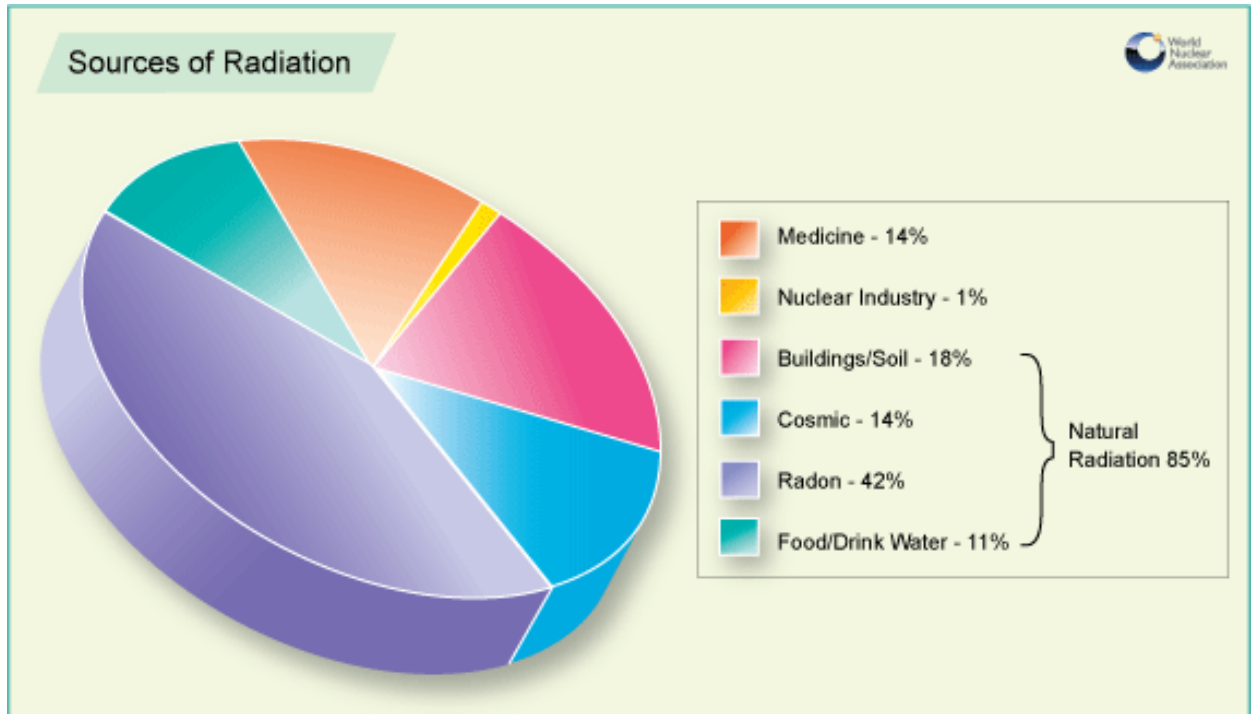
Напрямки радіобіології:

- загальна (фундаментальна) радіобіологія: цитологія, біохімія, генетика;
- радіаційна екологія;
- космічна радіобіологія;
- медична радіобіологія (імунологія, гігієна і захист, терапія пухлин)

- + новий, окремий напрямок радіобіології - радіобіологія неіонізуючих випромінювань

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#05]

Рис. Источники радиации. (Sources of Raiiation). Джерела радіації

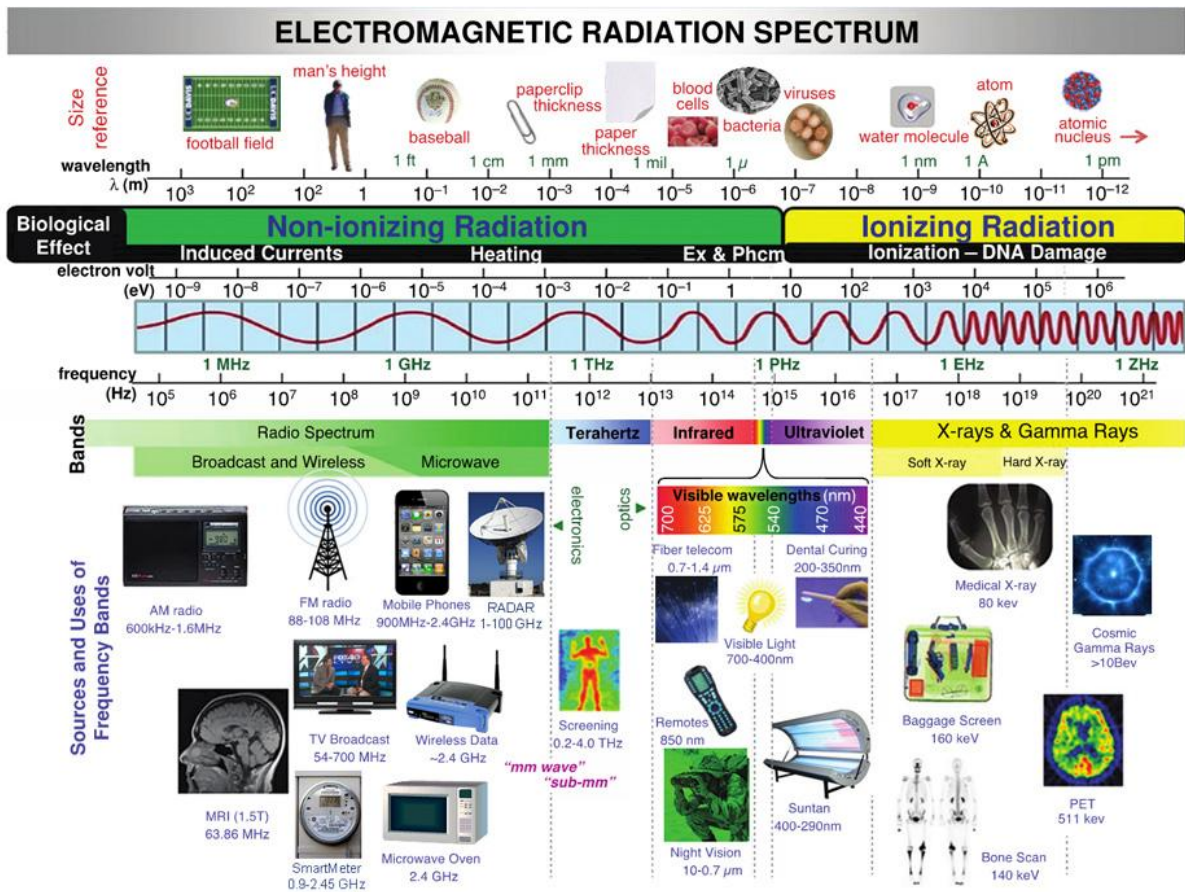
[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#06]

Випромінювання: неіонізуючі та іонізуючі

- **Випромінювання** – це процес вивільнення і поширення енергії у вигляді хвиль або частинок.
- **Неіонізуюче випромінювання** – випромінювання, яке має недостатньо енергії для іонізації речовини (інфрачервоне, видиме і ультрафіолетове).
- **Іонізуюче випромінювання** – це випромінювання, яке безпосередньо або опосередковано викликає іонізацію оточуючого середовища.

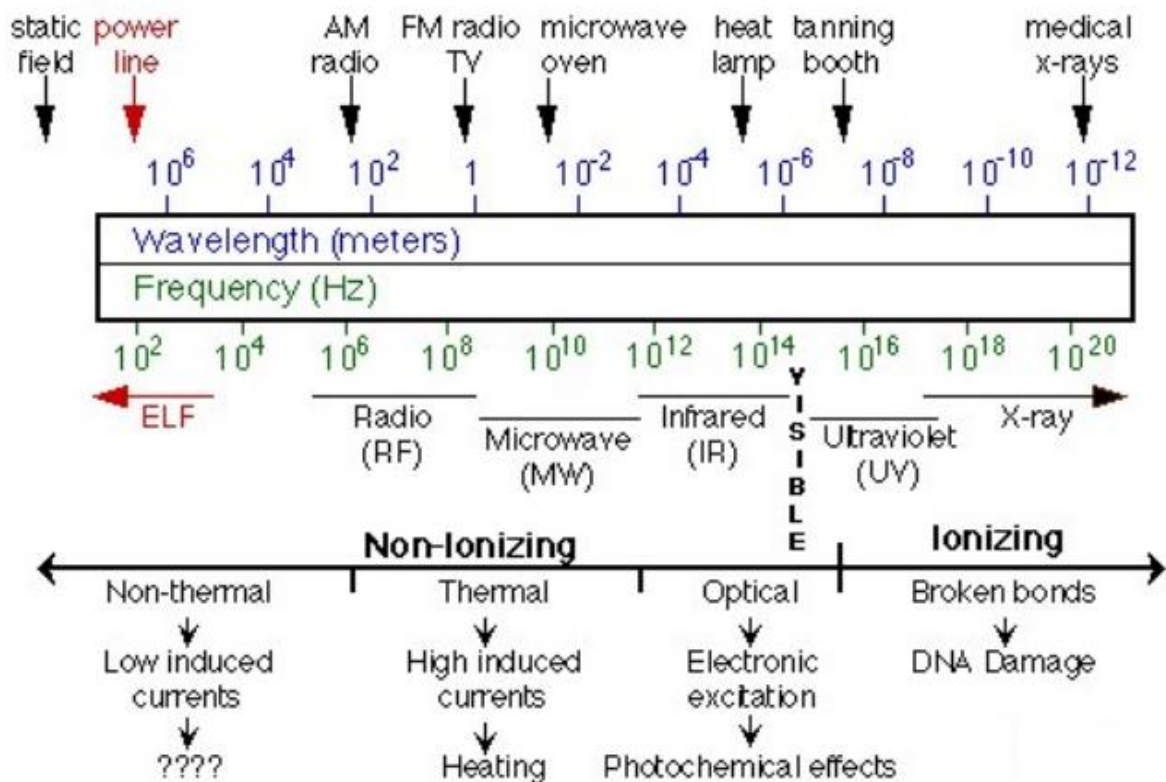
[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#07]

ELECTROMAGNETIC RADIATION SPECTRUM

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#08]

Електромагнітний спектр та супутні біологічні ефекти: іонізуюче та неіонізуюче випромінювання

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#09]

2. Типи іонізуючих випромінювань (класифікація)

За механізмом іонізації:

Безпосередньо іонізуюче випромінювання — такі частинки (електрони, протони, α -частинки тощо), кінетичної енергії яких достатньо, щоб викликати іонізацію атомів і молекул речовини.

Опосередковано іонізуюче випромінювання — незаряджені частинки (нейтрони) або квазічастинки (фотони), які при дії на речовину спричиняють появу безпосередньо іонізуючого випромінювання або викликають ядерні перетворення.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#10]

За етапом взаємодії з речовиною:

Первинне — випромінювання, яке першим взаємодіє з речовиною.

Вторинне — виникає в результаті взаємодії первинного випромінювання з речовиною.

Третинне ...

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#11]

За однорідністю енергії:

Моноенергетичне — представлено фотонами однакової енергії або частинками одного виду з однією й тією ж кінетичною енергією.

Немоноенергетичне — представлено частинками одного виду, але з різною кінетичною енергією, або фотонами з різною енергією.

Змішане — представлено частинками різного виду, або частинками і фотонами одночасно (наприклад, реакторне випромінювання).

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#12]

За направленістю поширення:

Направлене — випромінювання з виділеним напрямком розповсюдження.

Дифузне — випромінювання без переважаючого напрямку поширення.

За природою випромінювання:

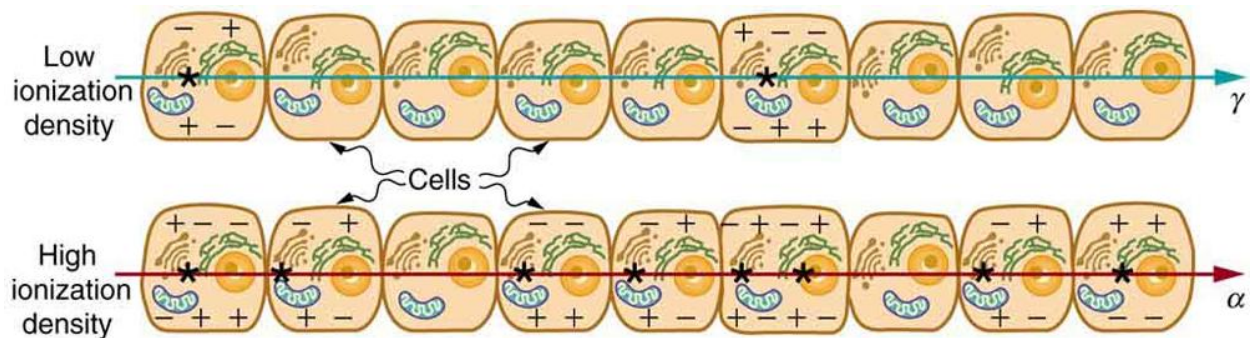
Корпускулярне

Фотонне (електромагнітне)

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#13]

Low ionization density // Низька щільність іонізації

High ionization density // Зростання щільності іонізації

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#14]

3. Фотонне випромінювання:

Електромагнітне випромінювання з довжинами хвиль 0,0001 — 390 нм.

γ-випромінювання — 0,0001-0,005 нм,

Рентгенівське випромінювання — 0,005-1 нм,

Ультрафіолетове випромінювання — 1-390 нм.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#15]

Джерела електромагнітного випромінювання:

- ◆ **рентгенівське випромінювання** утворюється при гальмуванні швидких електронів, які отримують у вакуумі, в речовині.
- ◆ **γ-випромінювання** виникає при переході атомних ядер із одного енергетичного стану в інший, з меншою енергією. Цим процесом супроводжується α- та β-розпад, а також к- захоплення. Ці кванти генеруються також при анігіляції пари електрон-позитрон, при розпаді окремих елементарних частинок (рі-мезонів).

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#16]

γ-випромінювання

це - поперечні електромагнітні хвилі з $\lambda < 10^{-8}$ м ($10^{-14} \div 10^{-10}$ м) і частотою $3 \cdot 10^{19}$ - $3 \cdot 10^{21}$ Гц, які виникають при внутрішньоядерних перетвореннях внаслідок переходу ядер з метастабільних станів у стабільні;

джерела γ-випромінювання мають лінійний спектр випромінювання, причому для різних джерел він є постійним;

енергія коливається від 0.01 ("м'які" промені) - 3 МеВ ("жорсткі" промені), іноді до 10 (зовсім окремі випадки – 100-1000) МеВ.

головний діапазон енергій для природніх нуклеотидів 0.1-2 МеВ.

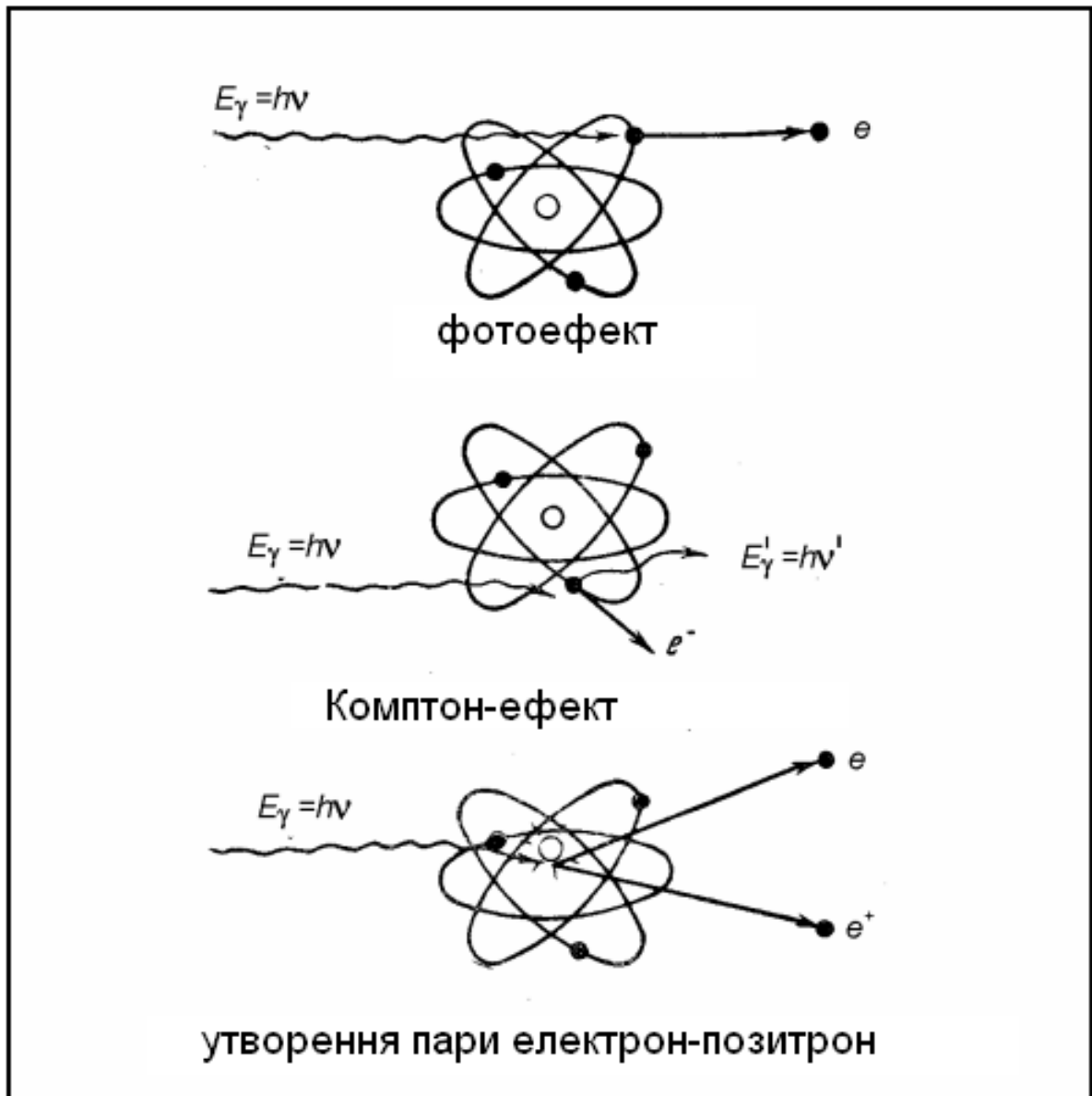
головна причина променевої хвороби при використанні атомної зброї

Антуан Анрі Беккерель, 1896 р.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#17]

Взаємодія γ-квантів з речовиною:

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#18]

Закон радіоактивного розпаду

Коли N – початкова кількість атомів, то dN – кількість атомів, які розпадаються за нескінченно малий проміжок часу dt ; в момент часу t залишатиметься N_t атомів:

$$dN = \lambda N dt,$$

$$N_t = N_0 e^{-\lambda t}$$

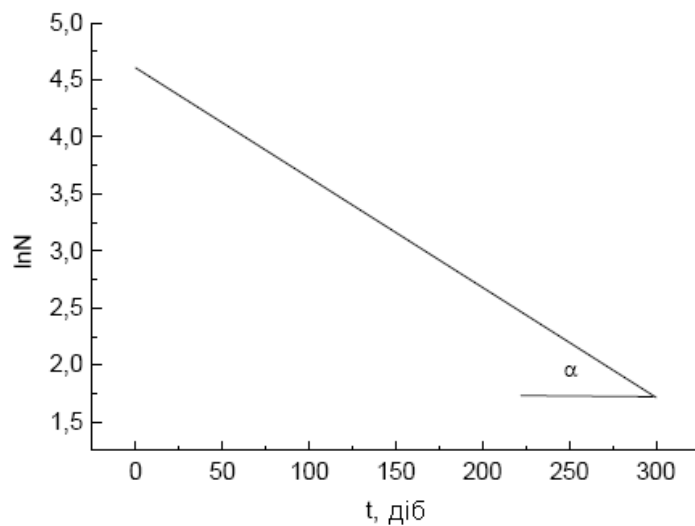
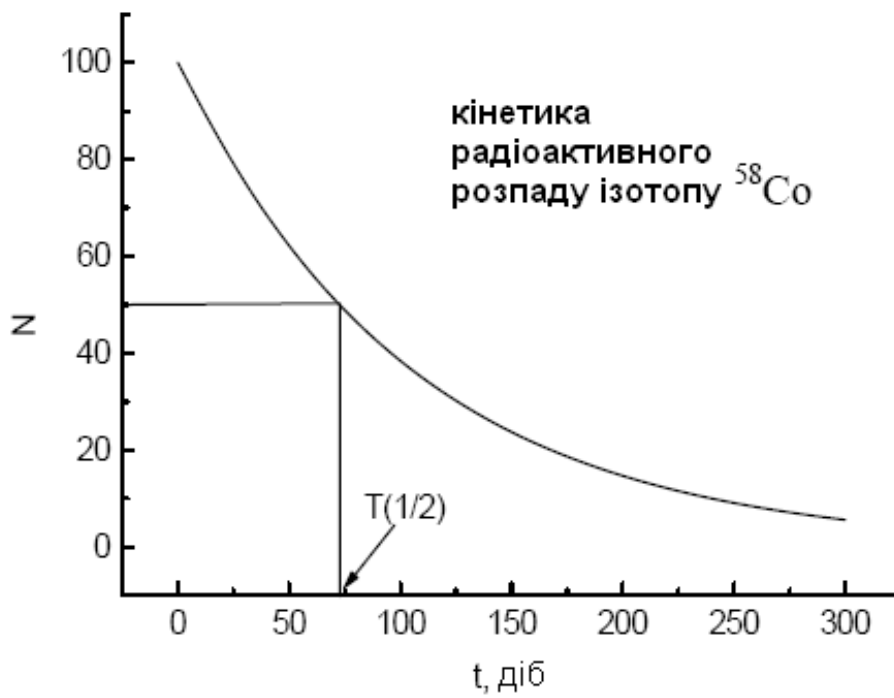
λ - постійна розпаду (s^{-1})

$$N_0/2 = N_0 e^{-\lambda T_{1/2}}$$

$$T_{1/2} = 0.693/\lambda$$

$T_{1/2}$ – період напіврозпаду (s^{-1})

Періоди напіврозпаду хімічних елементів:

Таблиця 1. Первинні радіонукліди Землі

Радіонукліди	Період напіврозпаду, рік	Тип розпаду	Поширеність, %
Уран-238	$4,5 \cdot 10^9$	альфа	99,28
Уран-235	$7,1 \cdot 10^8$	альфа	0,714
Торій-232	$1,4 \cdot 10^{10}$	альфа	100,0
Калій-40	$1,3 \cdot 10^9$	бета, E3*	0,0119
Ванадій-50	$6 \cdot 10^{15}$	бета, E3	0,25
Рубідій-87	$5 \cdot 10^{10}$	бета	27,19
Індій-115	$6 \cdot 10^{14}$	бета	95,67
Телур-123	$1,2 \cdot 10^{13}$	E3	0,87
Лантан-138	$3,2 \cdot 10^{11}$	бета, E3	0,089
Церій-142	$5 \cdot 10^{15}$	альфа	11,07
Неодим-144	$2,4 \cdot 10^{15}$	альфа	23,83
Самарій-147	$1,3 \cdot 10^{11}$	альфа	15,09
Гадолій-152	$1,1 \cdot 10^{14}$	альфа	0,20
Лютецій-176	$2 \cdot 10^{10}$	бета	2,588
Гафній-174	$2 \cdot 10^{15}$	альфа	0,163
Реній-187	$4 \cdot 10^{12}$	бета	62,93
Платина-190	$7 \cdot 10^{11}$	альфа	0,012

Примітка: *E3 — електронне захоплення.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#20]

Періоди напіврозпаду та фізичні характеристики хімічних елементів:

Таблиця 2. Фізичні характеристики радіонуклідів, які застосовуються в медицині

Ізотоп	Період напіврозпаду	Максимальна енергія, МеВ		Повна гамма-стала р.см ² / год.мКі
		частинок	фотонів	
Натрій-22	2,62 року	0,545	1,274	11,89
Натрій-24	15,05 год	1,39	2,752	18,55
Фосфор-32	14,2 дня	1,71	–	–
Калій-42	12,36 год	3,514	1,52	1,36
Хром-51	27,8 дня	–	0,32	0,165
Кобальт-58	71,3 дня	0,474	1,67	5,47
Залізо-59	45,1 дня	1,573	1,2	6,25
Мідь-64	12,8 год	0,66	1,34	1,12
Галій-67	77,9 год	–	0,388	0,866
Селен-75	120,4 дня	–	0,572	1,94
Бром-82	35,34 год	0,44	1,91	14,47
Рубідій-86	18,7 дня	1,77	1,08	0,55
Стронцій-85	64,0 дня	–	0,514	2,94
Стронцій-87m	2,8 год	–	0,39	1,72
Ітрій-90	64,2 год	2,27	–	–
Технецій-99m	6,04 год	–	0,14	1,23
Паладій-103	17,0 дня	–	0,498	0,001
Йод-125	60,2 дня	–	0,035	0,002
Йод-131	8,06 дня	0,81	0,722	2,15
Йод-132	2,26 год	2,15	2,39	11,55
Ксенон-133	5,65 дня	0,346	0,16	0,145
Ітербій-169	31,8 дня	–	0,308	–
Золото-198	2,7 дня	0,96	0,412	2,3
Ртуть-197	65,0 год	–	0,19	0,109
Ртуть-203	47,0 дня	0,21	0,279	1,25

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#21]

Послаблення потоку γ-випромінювання:

При проходженні γ-випромінювання через речовину відбувається його поглинання і розсіювання за законом:

$$n = n_0 e^{-\mu d}$$

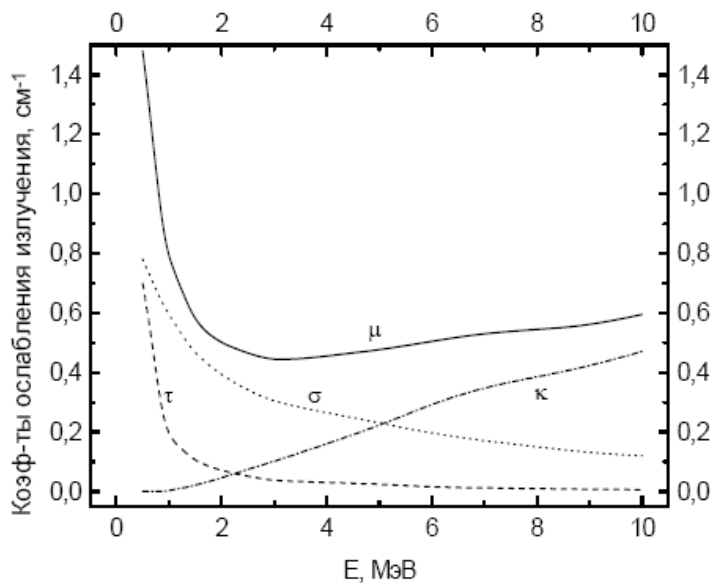
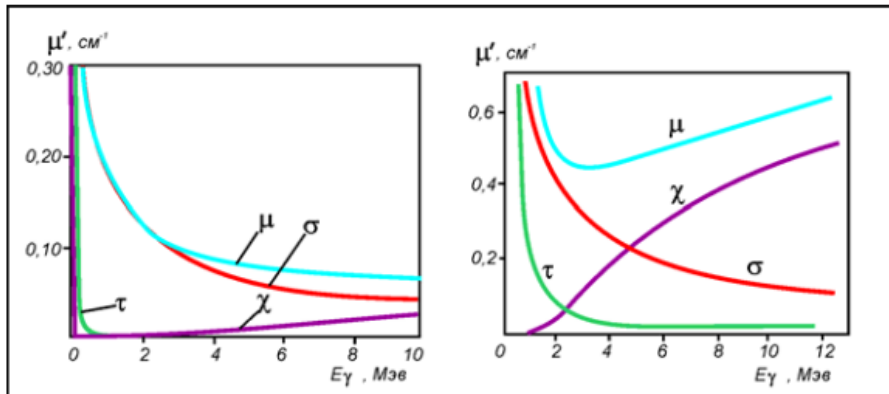
де:

n_0 – початковий потік,

n – потік після проходження через поглинаючу речовину товщиною d ,

μ – лінійний коефіцієнт послаблення (см^{-1}), який складається з коефіцієнтів поглинання γ -випромінювання при фотоефекті (τ), Комптон-ефекті (σ) і ефекті утворення пар (κ):

$$\mu = \tau + \sigma + \kappa$$

Энергетическая зависимость линейных коэффициентов ослабления γ -излучения для свинца.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#22]

Лінійний коефіцієнт послаблення (продовження):

коефіцієнт послаблення має ряд закономірностей:

- лінійний коефіцієнт фотопоглинання (τ):

$$\tau = \tau_e + \tau_s$$

τ_e – характеризує частину коефіцієнта поглинання, яка призводить до перетворення первинної енергії фотона в кінетичну енергію електрона,

τ_s – характеризує перетворення енергії первинних фотонів у енергію характеристичного випромінювання

- лінійний коефіцієнт фотопоглинання (τ):

$$\tau = \frac{Z^5}{E_\gamma^{3.5}}$$

$$E_\gamma = 0.5 \div 3 \text{ MeV} \leftrightarrow \tau_{\text{max}}$$

$$E_\gamma > 10 \text{ MeV} \leftrightarrow \tau \approx 0$$

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#23]

- лінійний коефіцієнт комптонівського розсіювання (σ):

$$\tau = \sigma_e + \sigma_s$$

σ_e – характеризує частину коефіцієнта поглинання, яка призводить до перетворення первинної енергії фотона в кінетичну енергію електрона,

σ_s – характеризує перетворення енергії первинних фотонів у енергію характеристичного випромінювання

- лінійний коефіцієнт комптонівського розсіювання (σ):

$$\sigma = \frac{Z}{E_\gamma}$$

$$E_\gamma > 1 \text{ MeV} \leftrightarrow \sigma > \tau$$

$$E_\gamma > 10 \text{ MeV} \leftrightarrow \sigma \approx 0$$

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#24]

- лінійний коефіцієнт ефекту утворення електрон-позитронних пар (κ):

$$\kappa = \kappa_e + \kappa_s$$

κ_e – характеризує частину коефіцієнта поглинання, яка призводить до перетворення первинної енергії фотона в кінетичну енергію електрона і позитрона,

κ_s – характеризує перетворення енергії первинних фотонів у енергію анігіляційного випромінювання

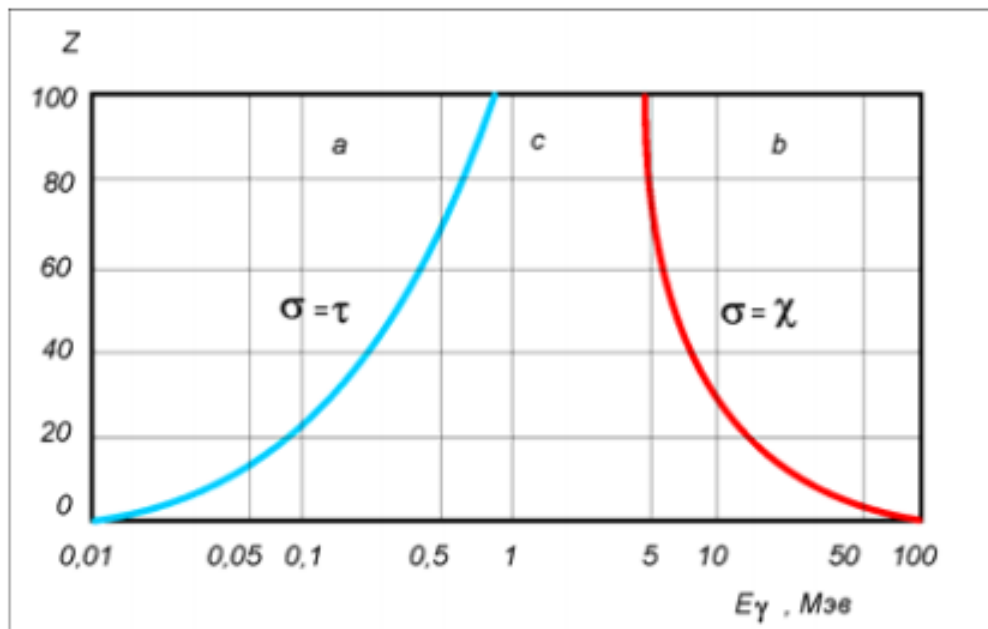
- лінійний коефіцієнт комптонівського розсіювання (σ):

$$\kappa = Z^2 \ln E_\gamma$$

$$E_\gamma > 10 \text{ MeV} \leftrightarrow \kappa \gg \sigma \tau$$

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#25]

Ефекти поглинання фотонів залежать, по-перше, від енергії γ -квантів, і, по-друге, від заряду ядер речовини

(та, по-третє, від густини речовини)

$$\mu = \mu_e + \mu_s$$

Енергія первинного фотона перетворюється на кінетичну енергію електронів і позитронів, а також на енергію вторинного фотонного випромінювання

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#26]

Масовий коефіцієнт послаблення (μ_m) та закон послаблення:

$$\mu_m = \mu / \rho$$

Речовини з однаковими (подібними) ефективними порядковими номерами мають однакові (подібні) μ_m .

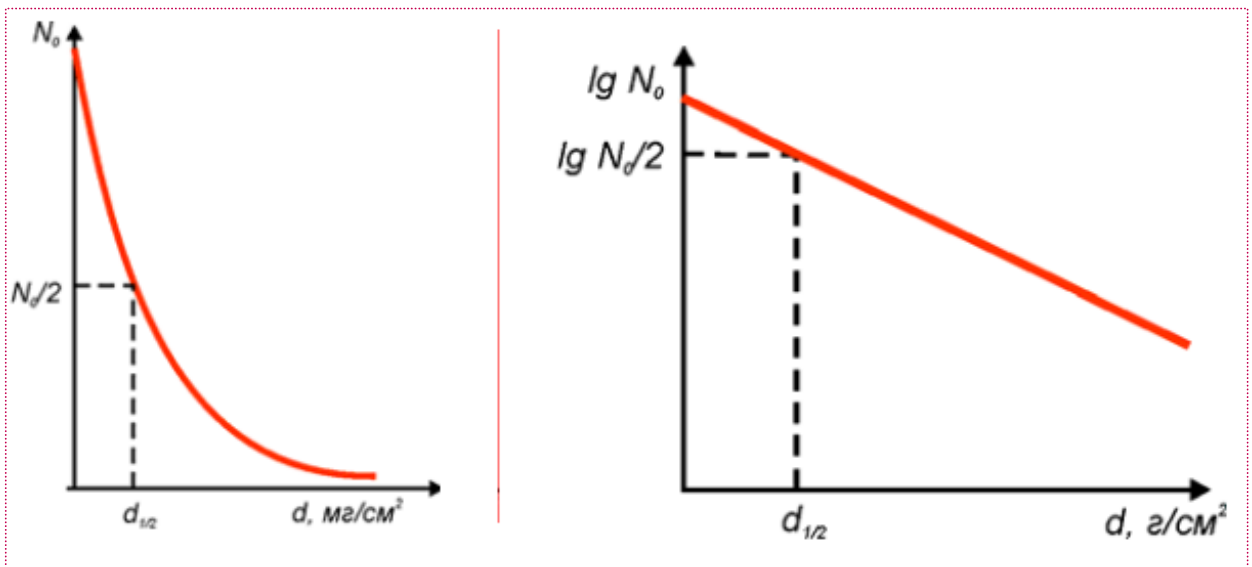
Відповідно, можна переписати **закон послаблення**:

$$n = n_0 e^{-\mu_m \mu_d}$$

де

$$\mu_d = \rho d$$

- маса (г), яка відповідає 1 cm^2 мішені з товщиною d .

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#27]

Деякі показники:

Толщина слоя половинного поглощения гамма-излучения разными материалами

Энергия гамма-квантов, МэВ	Толщина слоя вещества, ослабляющего поток γ – излучения в 10, см		
	Вода	Бетон	Свинец
0,5	24	12	1,3
5,0	76	36	4,7

Линейные коэффициенты передачи μ_k и линейные коэффициенты ослабления μ , в различных средах, см^{-1}

Энергия γ -квантов МэВ	Вода		Алюминий		Свинец	
	μ_k	μ	μ_k	μ	μ_k	μ
0.1	0.0253	0.171	0.1002	0.444	24.494	60.0
0.2	0.0299	0.137	0.0742	0.323	6.645	11.8
0.5	0.0330	0.097	0.0775	0.228	1.022	1.72
1.0	0.0310	0.0706	0.0726	0.166	0.435	0.79
2.0	0.0260	0.0493	0.0613	0.117	0.218	0.51
5.0	0.0189	0.0302	0.0486	0.075	0.308	0.49
10.0	0.0154	0.0221	0.0451	0.062	0.372	0.60

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#28]

рентгенівське випромінювання (РВ)

РВ – випромінювання, яке розташовується в спектральній області між γ -та УФ-випромінюванням, з $\lambda = 0.005 (0.001) - 1 (100)$ нм:

* до 0.2 нм - "м'яке" випромінювання,

* понад 0.2 нм - "жорстке" випромінювання

Енергетичний діапазон 0.1 KeV - 0.1 MeV

РВ (залежно від механізму їх виникнення) можуть мати неперервний (гальмівне випромінювання) або лінійчастий (характеристичне випромінювання) спектр

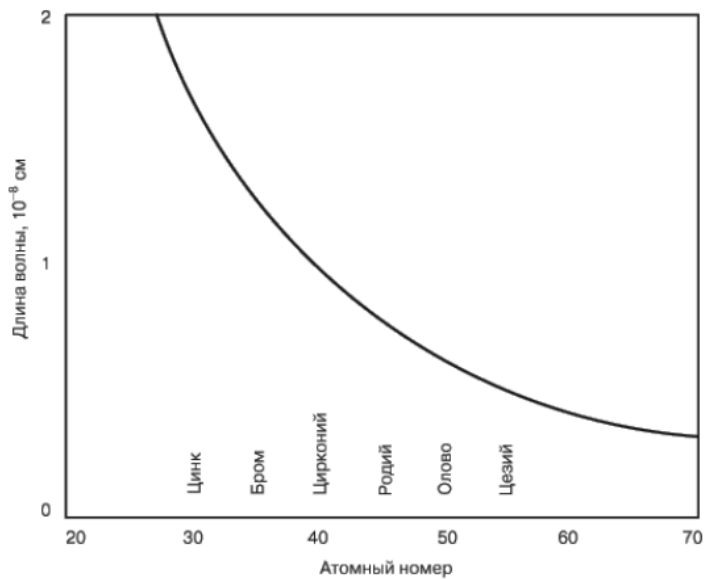
Іван Пуллой, 1895 р.

Вильгельм Конрад Рентген, 1895 р.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#29]

Характеристичне рентгенівське випромінювання

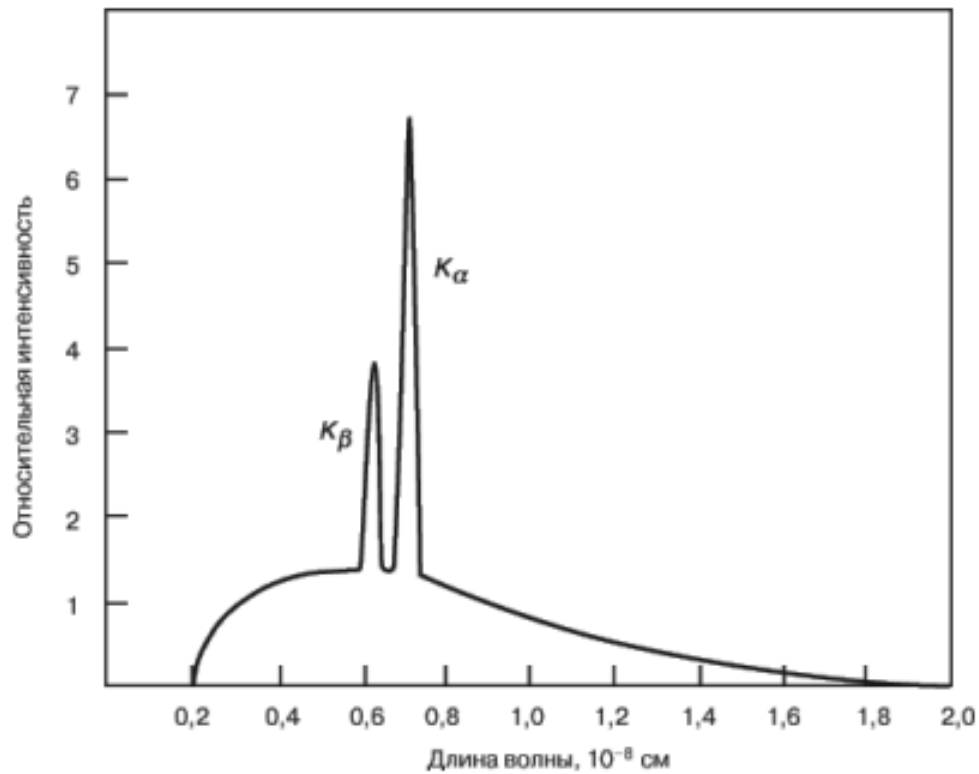

- **Характеристичне РВ** – електромагнітне випромінювання, яке випромінюється при переходах електронів із зовнішніх електронних оболонок атомів на внутрішні (характеристичний спектр)
- **Характеристичний спектр** – лінійчатий рентгенівський спектр, який виникає при переходах електронів верхніх оболонок атома на більш низько розміщені до ядра K-, L-, M-, N-оболонки.
- Частоти ліній характеристичного спектра хімічних елементів відповідають **закону Мозлі**:
- де ν – частота лінії спектра, A, B – постійні для кожної лінії спектра, Z – атомний номер

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#30]

Гальмівне рентгенівське випромінювання

Характеристичні лінії

Виникає при гальмуванні e^{-} при їх стиканні з частинками речовини.

Наприклад, отримання гальмівного РВ у рентгенівській трубці – через бомбардування металевого електрода в вакуумній трубці пучком прискорених e^{-} (коли прискорені e^{-} мають надто значну енергію, РВ переходить в енергетичний спектр γ -випромінювання)

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#31]

4. Корпускулярне випромінювання:

- До нього належать:
- α -випромінювання,
- електронне випромінювання,
- протонне випромінювання,
- нейтронне випромінювання,
- мезонне випромінювання.

- У випадку, коли частинки мають заряд, вони є безпосередньо іонізуючими, незаряджені – опосередковано іонізуючі
- залежно від маси, заряду і швидкості частинок КВ поділяють на:
- **легкі і жорсткі** (діапазон $E_{\max}$ 0.015-0.05 МеВ ("легке") - 3-12 МеВ ("жорстке").

$$E = mv^2/2$$

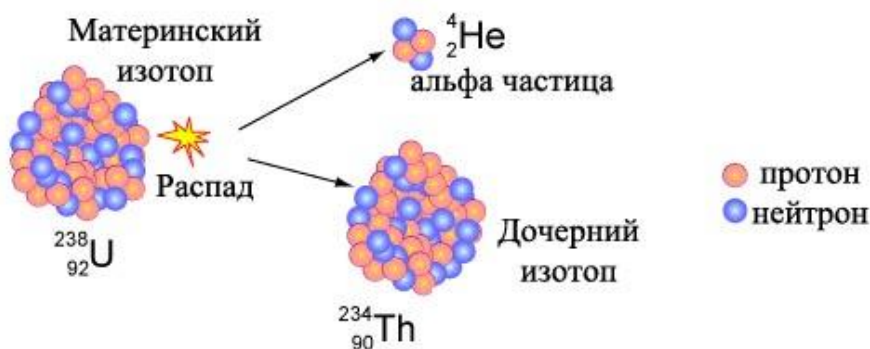
- **заряджені і незаряджені,**
- **повільні і швидкі.**

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#32]

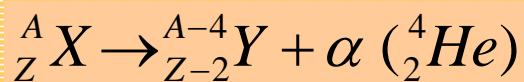
α -частинки:

- **α -частинки** – потік ядер атомів гелію (складаються з 2 протонів і 2 нейтронів), який випромінюється при α -розпаді окремих радіоактивних атомів.
- заряд +2.
- маса 4.003 а.о.м.
- енергія 2 (4) –11 (9) МеВ (для кожного ізотопу є постійною).
- α -розпад характерний для елементів з Z понад 82 та A понад 200.

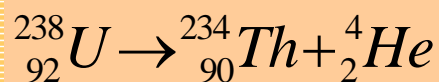
Альфа распад урана 238

- **α -розпад** – тип розпаду ядра, при якому відбувається випромінювання α -частинки:

приклад :

- При α -розпаді масове число ядра (A) зменшується на 4, а атомний номер (Z) – на 2.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#33]

α -частинки:

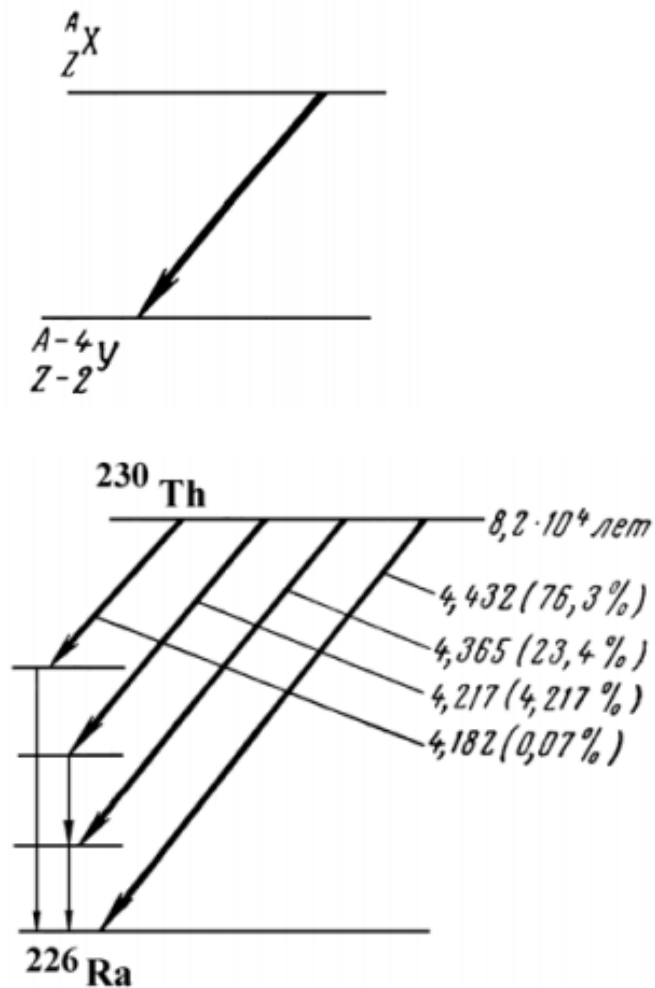
- **α -розпад** є можливим, оскільки маса (а значить і сумарна енергія) α -радіоактивного ядра більша від суми мас α -частинки і дочірнього ядра. Надлишок енергії вивільняється в формі кінетичної енергії α -частинки і віддачі дочірнього ядра
- Відповідно, $V=15\ 000\text{--}20\ 000$ км/с
- **Пробіг** α -частинки в

повітрі – 5-8 см,

воді – 30-50 мкм,

металі – 10-20 мкм

Таким чином, α -частинки мають малу проникаючу здатність

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#34]

α -частинки:

- Довжина пробігу / α -частинки (закон Гейгера):

$$l = kV_0^3$$

де V_0 – початкова швидкість частинки, k – константа, $k=9,25 \cdot 10^{-28}$ сек³/см².

- Емпіричне **правило Брега-Клімента:**

$$l = 0.003 * l_0 A^{1/2} / \rho$$

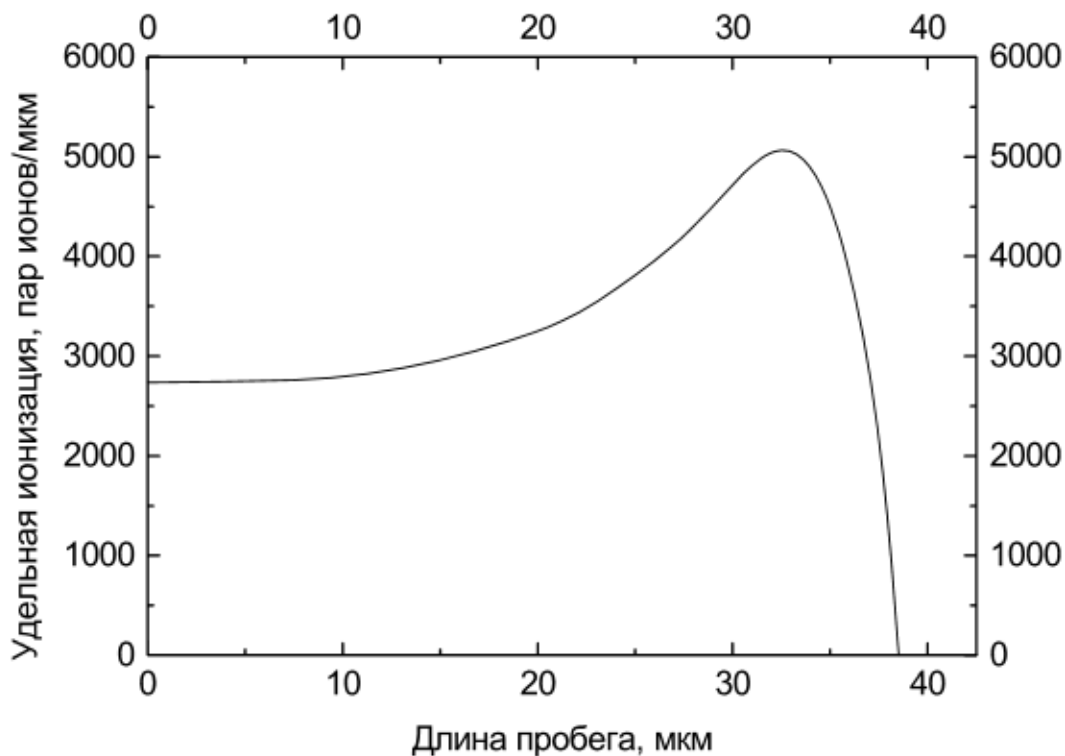
де l_0 – довжина пробігу в повітрі, ρ – густина речовини, A – атомний номер елемента, який утворює речовину.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#35]

α -частинки:

На 1 акт іонізації витрачається близько 35 еВ.

Пробіг 1 см в повітрі забезпечує створення до 50 000 пар іонів.

глибина проникання α -частинки в речовину (-> там де ближче до 40)

Залежність питомої іонізації від пробігу α -частинки

(крива Брегга)

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#36]

α -частинки:

- Енергія, яка вивільняється при **α -розпаді**, визначається як:

$$E = [M_A - M_{A-4} - M_\alpha]c^2$$

де M_A – маса материнського ядра, M_{A-4} – маса дочірнього ядра, M_α – маса α -частинки.

- Енергія **α -частинки**:

$$E_\alpha = E \frac{M_{A-4}}{M_A}$$

- **Умова α -розпаду**:

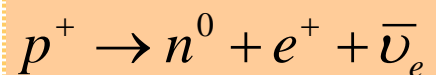
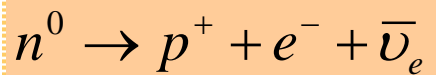
$$M_A > M_{A-4} + M_\alpha$$

- Загалом, до α -розпаду здатні ядра з $Z > 82$.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#37]

β -випромінювання:

- Це – корпускулярне випромінювання з неперервним енергетичним спектром, яке складається з негативно або позитивно заряджених частинок (електронів або позитронів) і яке виникає при радіоактивному β -розпаду ядер.
- **β -розпад** – самовільне перетворення ядер, яке супроводжується випромінюванням (або поглинанням) електрона і антинейтрино або позитрона і нейтрино. При цьому:

- Відомо **три типи β -розпаду**: електронний розпад (перетворення нейтрона в протон), позитронний розпад (перетворення протона в нейтрон) і електронне захоплення.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#38]

β -випромінювання:

- Проникаюча здатність:

1 e^- з енергією 1 MeV при пробігу 1 см створює приблизно 90 пар іонів (на створення 1 пари іонів витрачається у середньому 32,5 eV).

- Закон послаблення потоку β -частинок:

$$n = n_0 e^{-\mu d}$$

де:

n_0 – початковий потік, n – потік після проходження через поглинаючу речовину товщиною d , μ – лінійний коефіцієнт послаблення (см^{-1})

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#39]

незаряджені іонізуючі частинки (нейтрони) :

- Теплові нейтрони - мають енергію теплового руху (при $T_{\text{кімн}}=0.25$ eV)
- Повільні нейтрони - енергія <1 KeV
- Проміжні нейтрони - енергія 1-100 KeV
- Швидкі нейтрони - енергія >100 KeV
- Надшвидкі нейтрони - енергія 10-50 MeV

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#40]

Радіоактивність, активність та одиниці вимірювання:

Радіоактивність – це самовільне перетворення ядер елементів, при якому ядра перетворюються у більш стабільні; цей процес супроводжується утворенням корпускулярного або хвильового випромінювань.

Активність речовини – це кількість актів його розпаду за 1 секунду.

Одиниці активності:

- системна - **Бекерель** (Bq, Bk): 1 Bk - активність нукліду, в радіоактивному джерелі при якому відбувається 1 розпад за 1 секунду
- позасистемна (традиційна) - **Кюрі** (Ки, Ci); 1 Ci - така кількість радіоактивної речовини, яка розпадається з активністю $3.7 \cdot 10^{10}$ розпадів/с.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#41]

Дози (експозиційна доза):

- **Експозиційна доза** – характеристика поля випромінювання:

1 Кл/кг – у 1 кг сухого атмосферного повітря іонізуюче випромінювання індукує іони, які несуть електричний заряд кожного знаку в 1 Кл

- **1 А/кг** = 1 Кл/с*кг – потужність експозиційної дози.

- **1 Р (рентген)** – доза (зазвичай, характеризує рентгенівське та γ -випромінювання), при якій в см^3 сухого атмосферного повітря при температурі 0°C і тиску 760 мм рт.ст. (101,3 кПа) утворюються іони з зарядом $0.333 \cdot 10^9$ Кл ($2.082 \cdot 10^9$ пар іонів).
- $1 \text{ Р} = 3876 \text{ Кл/кг}$
- **1 фер (фізичний еквівалент рентгена)** – експозиційна доза будь-якого іонізуючого випромінювання – аналог 1 Р

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#42]

Дози (поглинута доза):

- **Поглинута доза** – характеристика об'єкту, який піддається опромінюванню:
- **1 Гр (грей)** = 1 Дж/кг
- **1 Гр/с** = 1 Дж/с*кг – потужність поглинутої дози.
- **1 рад** = 0,01 Дж/кг = 0,01 Гр
- **1 рад/с** – потужність поглинутої дози

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#43]

Дози (еквівалентна доза):

- **1 зіверт (Зв, Sv)** – кількість енергії, яка поглинається 1 кг біологічної тканини, та яка відповідає дії поглиненої доз 1 Гр.
- **1 бер – біологічний еквівалент рентгена** – така поглинута доза певного виду випромінювання, що спричиняє біологічний ефект, еквівалентний дії 1 Р:
- $D_{\text{екв}} = D_{\text{погл}} \cdot k$

k:

- Рентгенівське, γ -, β -випромінювання = 100 бер/Гр (1 бер/рад)
- Повільні нейтрони = 300 бер/Гр (3 бер/рад)
- α -випромінювання, швидкі нейтрони, швидкі протони = 1000 бер/Гр (10 бер/рад)
- Продукти поділу ядер = 2000 бер/Гр (20 бер/рад)

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#44]

5. Радіоактивні речовини як джерело іонізуючих випромінювань

Джерела радіоактивного випромінювання – це об'єкти, які містять радіоактивний матеріал (**радіонуклідні джерела [Закриті, Відкриті]**), або технічні пристрої, які здатні при певних умовах випромінювати іонізуюче випромінювання

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#45]

Джерела γ -випромінювань

Характеристики изотопных γ -препаратов.

Радиоактивный элемент	Активность, Г-ЭКВ (МГ-ЭКВ) Ra	Размеры, мм		Оболочка
		диаметр	высота	
^{170}Tl	0.002, 0.004	4.5	5	алюминий
	0.02, 0.1	7.5	8	
	0.5	12	10	
^{75}Se	0.05, 0.1	7.5	9.5	алюминий
	0.02, 0.1	12.5	12.5	
	0.5	16.5	16.5	
^{192}Ir	0.01, 0.1	4.5	5	алюминий
	0.5, 2.5	4.5	5	
	20	7.5	8	
$^{137}\text{Cs} + ^{137}\text{Ba}$	0.0001, 0.0005	6	9	нержавеющая сталь
	0.001, 0.005,	6	9	
	0.01	6	9	
	0.05, 0.1, 0.5	7.5	14	
	2 10, 20	16.5	18.1	
^{134}Cs	0.01, 0.5	7.5	8	алюминий
	2	12	10	
^{152}Eu	0.5, 1, 2	7.5	8	алюминий
^{155}Eu	0.0001, 0.0005	7	27	алюминий
	0.001, 0.005			
	0.01			
^{60}Co	(0.1, 0.25, 2.5)	0.7	2	без оболочек нержавеющая сталь – " – – " –
	(0.5, 1, 2)	0.7	5, 10, 20	
	(3.5)	0.9	30, 50	
	(2, 5, 10)	0.9	10	
	10, 30, 50	0.9	20, 60, 100	

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#46]

Джерела β -випромінювань

Изотопные источники β-излучения.

Радиоактивный изотоп	Активность, мКи	Диаметр активной части, мм
^{147}Pm	1 – 50	10 -50
^{204}Tl	100 – 1000	50
	5 – 25	10
	20, 40, 1000	20
$^{90}\text{Sr} + ^{90}\text{Y}$	0.02 – 2000	10 – 50
$^{144}\text{Ce} + ^{144}\text{Pr}$	1 – 100	10 – 50
$^{106}\text{Ru} + ^{106}\text{Rh}$	1 – 100	10 - 50

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#47]

Реакторне випромінювання

Условия облучения в атомных реакторах.

Параметры облучения	в активной зоне	вне активной зоны
Плотность потока тепловых нейтронов, $\text{п/см}^2 \cdot \text{с}$	$10^{12} - 10^{14}$	$10^7 - 10^{10}$
Плотность потока быстрых нейтронов, $\text{п/см}^2 \cdot \text{с}$	$2.5 \cdot 10^{14}$	-
Мощность экспозиционной дозы γ -излучения, Р/с	до 10^8	10^2
Температура, $^{\circ}\text{C}$	250 - 500	100

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#48]

6. Проникаюча здатність іонізуючого випромінювання

- **Проникаюча здатність** - це шлях, який хвиля або частинка здатна проходити в речовині.
- **Проникаюча здатність** знаходиться в зворотній залежності від маси випромінювання та від відстані пробігу:
- $I(l) = I(0) \cdot e^{-k \cdot l}$, де k - лінійний коефіцієнт послаблення (поглинання) матеріалу та l - товщина матеріалу.

- У випадку електромагнітного випромінювання повного поглинання досягти проблематично, використовують показник *лінійного коефіцієнта послаблення* - відносне зниження енергії випромінювання після проходженні 1см речовини.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#49]

напівослаблення квантів з початковою енергією 2.5 MeV:

матеріал	Товщина
повітря	200 м
дерево	25 см
бетон	10 см
свинець	1.8 мм

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#50]

Проникаюча здатність корпускулярного випромінювання

- ◆ відносно велика проникаюча здатність у незаряджених частинок (нейтронів), а для заряджених частинок вона визначається масою, енергією та швидкістю руху частинки:
- ◆ β -частинки мають малу масу та велику швидкість - тому вони слабо втрачають енергію на іонізацію речовини і здатні проходити досить великі відстані. Траєкторія руху β -частинок звивиста внаслідок зміни електричними полями зустрічних атомів.

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#51]

7. Загальні властивості дії іонізуючих випромінювань на біологічні об'єкти

Особливості, які варто враховувати при аналізі радіобіологічних процесів

Закон Гротгуса (загальний закон фотохімії): хімічну реакцію в речовині може викликати тільки поглинута частина світла.

Радіобіологічний парадокс: поглинання дуже незначної кількості енергії призводить до значної реакції організму, аж до його загибелі.

Спадкова дія іонізуючих випромінювань.

Кумуляція доз: накопичення ефектів.

Наявність латентного періоду (декілька хвилин – десятки років): характерна для опромінення досить невеликими дозами тривалий час .

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#52]

- **Радіочутливість** - головний критерій ефективності дії випромінювання - чутливість біологічних об'єктів до впливу випромінювання.

- **LD50** - доза випромінювання, яка спричиняє загибель половини досліджуваних об'єктів - показник, який найчастіше використовують для кількісної характеристики радіочутливості.
- **Радіорезистентність** - поняття протилежне до радіочутливості.

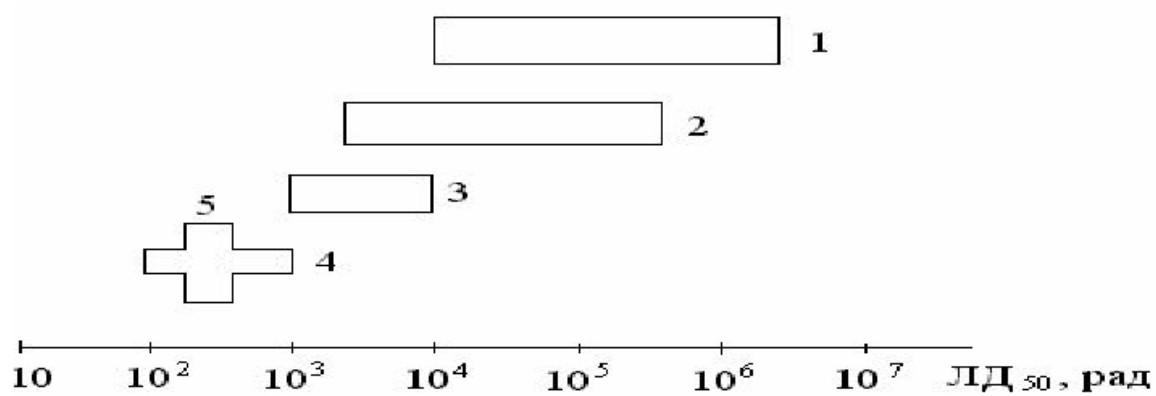
[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#53]

Радіочутливість

Тип	ЛД ₅₀ , Гр	Средня величина ЛД ₅₀
<u>Простейшие</u>		
Бактериофаги	220 – 8400	3300
Вирусы	62 – 4600	
Бактерии	17 – 3500	
<u>Растения</u>		
Водоросли	300 – 1700	7500
Лишайники	5000 – 10000	
Покрытосеменные	10 – 1500	400
Голосеменные	4 – 150	
<u>Беспозвоночные</u>		
Черви	500 – 1600	900
Насекомые	580 – 2000	
Моллюски	120 – 200	
<u>Позвоночные</u>		
Рептилии	15-500	250
Амфибии	7 – 30	20
Рыбы	6 – 55	
Птицы	6 – 14	
<u>Млекопитающие</u>		
Мелкие	8 – 15	6
Крупные	1,5 – 2,7	
<u>Человек</u>	2,5	2,5

[sheva_medu_mag01_CHUMBALYK_L_1 RB#54]

радіочутливість

Радиочувствительность различных организмов: 1 – микроорганизмы; 2 – растения; 3 - холоднокровные животные; 4 – теплокровные животные; 5 – человек.